

Трансформація соціально-економічних вимог промисловців південноукраїнських губерній пореформеної доби

М.О. ГРИНЧАК

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпропетровськ, Україна

Авторське резюме

У статті визначаються головні напрямки економічної політики підприємців південноукраїнських губерній II половини XIX – початку XX сторіччя. Виділено декілька блоків у системі економічних вимог промисловців південноукраїнських губерній.

Стверджується, що у середовищі підприємців поширеним було бажання підтримки з боку держави через встановлення вигідних для себе тарифів та цін на перевезення. Разом з тим, робиться висновок і про протилежну тенденцію – намагання обмежити абсолютний контроль держави за приватними підприємствами. У період стабілізації промисловості та особливо в умовах збільшення державного втручання в економіку у 80-ті роки XIX ст. спостерігається прагнення підприємців до розширення власних повноважень.

Визначено, що важливою економічною вимогою промисловців стало роздержавлення земельних ділянок, та взагалі більш ліберальне законодавство у сфері економіки (наприклад, спрощення процедури заснування акціонерних компаній).

Проаналізовано такі фактори, як місцеві та загальнодержавні економічні інтереси промисловців. У більшості випадків спостерігаємо пріоритет захисту місцевих економічних інтересів на противагу іншим регіонам.

Ключові слова: державні замовлення; експорт; інвестиції; іноземний капітал; вітчизняна промисловість; робоча сила

The transformation of the socio-economic demands of the southern provinces industrialists of Ukrainian post-reform Epoch

M.O. GREENCHAK

Dnipropetrovsk state university of internal affairs, Dnipropetrovsk, Ukraine

Abstract

The article defines the main directions of the economic policy southern provinces entrepreneurs of the second half of XIX - early XX century. It highlights a few blocks in the system of economic demands of the industrialists the southern provinces.

Industrial development of the southern provinces of the Russian Empire in the in the second half of the XIX century led to the formation of powerful new social class the industrial bourgeoisie. The new entrepreneurial class gradually formed their own social and political views, defined their place in the social and political system of country.

Employers are required to balance the rights of different social groups (full equality then could not be). A new class of entrepreneurs was formed on the basis of almost all existing layers. Gradually it came to the perception of injustice of privileges of the old aristocracy, despite the fact that it is clear how important the role of the bourgeoisie has played in various spheres of the Russian Empire, and above all the economy. Feeling its own power, a new class would not put up with what is left in the second role.

It is alleged that in the entrepreneurs common desire to be supported by the state by means of establishing profitable for themselves tariffs and prices for logistics. However, there is a conclusion approved about the opposite trend - an attempt to limit the absolute state control over private enterprises. During the period of stabilization and industry, especially in terms of increasing government intervention in the economy in the 80-ies of the XIX century, there was a desire of entrepreneurs observed to expand their own power.

It was determined that an important economic requirement of industrialists became privatization of land, and is generally more liberal legislation in the sphere of the economy (simplification of joint stock companies foundation the procedure).

Factors such as local and national economic interests of the manufacturers have also been analyzed. In most cases, there is observed a priority to protect local economic interests, as opposed to other regions.

Keywords: investment; foreign capital; national industry; metallurgy; labor force; state order; export

Трансформация социально-экономических требований промышленников южноукраинских губерний пореформенной эпохи

М.А. ГРИНЧАК

Днепропетровский государственный университет внутренних дел, г.Днепропетровск, Украина

Авторское резюме

В статье определяются основные направления экономической политики предпринимателей южноукраинских губерний второй половины XIX - начала XX века. Выделено несколько блоков в системе экономических требований промышленников южных губерний.

Утверждается, что в среде предпринимателей распространенным было желание поддержки со стороны государства путем установления выгодных для себя тарифов и цен на перевозки. Вместе с тем, делается вывод и о противоположной тенденции - попытках ограничить абсолютный контроль государства за частными предприятиями. В период стабилизации промышленности и особенно в условиях увеличения государственного вмешательства в экономику в 80-е годы XIX в. наблюдается стремление предпринимателей к расширению собственных полномочий.

Определено, что важным экономическим требованием промышленников стало разгосударствление земельных участков, и в целом более либеральное законодательство в сфере экономики (например, упрощение процедуры основания акционерных компаний).

Проанализированы такие факторы, как местные и общегосударственные экономические интересы промышленников. В большинстве случаев наблюдаем приоритет защиты местных экономических интересов в противовес другим регионам.

Ключевые слова: экономические требования; государственные заказы; экспорт; инвестиции; иностранный капитал; отечественная промышленность; рабочая сила

Постановка проблемы. В середине XIX – на початку XX сторіччя в південноукраїнських губерніях сформувалася нова потужна соціальна верства – буржуазія. Новий клас поступово формував свої соціально-економічні вимоги, налагоджував взаємодію з органами державної влади. Важливо проаналізувати принципи, на яких будувалася подібна взаємодія, прослідкувати складності, які виникали у цих процесах.

Аналіз досліджень і публікацій. Розробка окремих аспектів історії розвитку південноукраїнської буржуазії розпочалася ще наприкінці 60-х – початку 70-х рр. XIX ст. Першим змістовним дослідженням саме промисловості Півдня була стаття письменника, фольклориста й етнографа С.Ан-ського (С.Раппопорта) «Очерк каменноугольной промышленности на юге России», опублікована на початку 1892 р. в журналі «Русское богатство». Ця робота присвячена проблемам розвитку вугільної промисловості регіону та його поступовому перетворенню на одну з найважливіших паливних баз імперії [1, с.34]. Велику увагу автор приділив процесу формування і становлення гірничо-промислових підприємств Півдня України. Заслуга автора полягає в тому, що він намагався вичленити два основні етапи в цьому процесі та дати їм характеристику. Рубежем між ними, на думку автора, стала економічна криза 1873 р., яка, «викинувши за борт більшу частину колишніх підприємців, очистила ґрунт великим капіталістам, що мали певні місця збуту, і досвідченішим, енергійним ділкам, що спромоглися у короткий термін поставити свої підприємства на твердий ґрунт» [1, с.34].

Вже тоді позначилося кілька підходів до

вивчення теми взаємодії уряду і підприємців. Наприклад, історик Д.А. Лутохін розглядав економічну програму уряду в цілому, її теоретичні основи і практичну реалізацію [14]. Автор звертав увагу на зростаючий інтерес російського уряду до питань розвитку підприємництва. Однак у дослідженні Лутохіна з цілком об'єктивних причин, ще не могло міститися комплексного аналізу усіх факторів, що визначали державний економічний курс. У цей же період з'явилися праці, у яких досліджувалися різні аспекти економічної політики влади, прямо або побічно зв'язані з розвитком підприємництва. З дореволюційних досліджень слід назвати книгу російського економіста народницького напрямку О. Ісаєва «Настоящее и будущее русского общественного хозяйства» [10].

Названі праці були далекі від апологетики «ринкових» форм. Навпаки, у них бачимо уважний огляд проблемних питань розвитку підприємництва, недоліків у діяльності, зв'язаних із практикою утворення «дугих» акціонерних товариств, використанням «адміністративного ресурсу» для одержання державних замовлень, пільг і завоювання монопольного становища на ринку. У цілому доповнені поточними роботами в журнальній періодиці дослідження економістів давали досить повну картину розвитку підприємництва в країні, його взаємодію з державою і бюрократією. У дореволюційний період були опубліковані також роботи, присвячені історії окремих торгово-промислових династій. Проте, на наш погляд, у цілому дореволюційна історіографія проблеми взаємодії держави і підприємців була представлена лише декількома роботами, що

безпосередньо розглядають історію відносин влади і буржуазії. По суті, комплексно ця проблема як самостійне дослідження так і не була поставлена. Але опубліковані роботи не тільки відображають становище економічного життя Російської імперії на рубежі XIX–XX століть, але й допомагають простежити причинно-наслідкові зв'язки в політичних кроках влади.

Переважає більшість дослідників погоджується з тим, що підприємці виступали за підтримку вітчизняної промисловості з боку держави. Проте важливо з'ясувати, які позитивні та негативні сторони існували в подібному протекціонізмі, як ставилися підприємці до розповсюджені практики втручання державних органів в усі сфери діяльності промисловців.

Мета дослідження. Незважаючи на те, що в науковій літературі питання економічної та соціальної політики промислової буржуазії Півдня в другій половині XIX – на початку XX ст. висвітлені досить повно та з різних дослідницьких підходів, майже не аналізувався процес трансформації економічних вимог промисловців. Метою дослідження є звернення до аналізу трансформації економічних вимог великої промислової буржуазії пореформеної доби, процесу формування протекціоністської політики уряду Російської імперії.

Виклад основного матеріалу. Економічні вимоги це – предмет зацікавлення та спонукальні мотиви дій економічних суб'єктів. В економічних вимогах промисловців південно-українських губерній можна виділити декілька блоків. Це, по-перше, бажання підтримки з боку держави, шляхом встановлення вигідних для себе тарифів та цін на перевезення; в цей же блок включаємо протилежну тенденцію – намагання обмежити абсолютний державний контроль за приватними підприємствами. По-друге, важливою економічною вимогою промисловців було роздержавлення земель та взагалі більш ліберальне законодавство у сфері економіки (наприклад, спрощення процедури заснування акціонерних компаній). Окрім того, важливо виокремити момент захисту місцевих економічних інтересів на противагу іншим регіонам.

Хоча вимоги буржуазії в другій половині XIX – на початку XX сторіччя, за великим рахунком, за межі економічних і соціальних, проте і такий вплив був дуже важкою справою; не маючи жодних реальних важелів впливу буржуазія повинна була задовольнятися рішеннями, які почасті без участі підприємців, приймала верховна влада. Єдиним можливим шляхом вирішення будь-якої економічної проблеми було звернення до центрального уряду. Про це свідчить уривок з «Доповіді комісії екстреному з'їзду вуглепромисловців про продуктивність копалин Донецького басейну та про причини, що викликали кам'яновугільну

кризу»: «У межах влади панів шахтовласників було лише звернення до уряду про збільшення провізної та пропускну здатності залізниць. Внаслідок їхніх заяв, через своїх уповноважених, що були сприятливо прийняті в міністерстві Державного Майна, відрядили на Південь особливу комісію, яка зафіксувала як існуючі перевізні засоби залізниць, так і заходи, які необхідно виконати для приведення залізниць в становище, що відповідає вимогам гірничо-промисловців» [9, с.233].

Економічні вимоги нової буржуазії передусім торкалися її взаємовідносин з державою. І тут спостерігаються протилежні тенденції. З одного боку, підприємці прагнули до підтримки з боку держави, до деякого протекціонізму, пояснюючи, що без цієї підтримки нове виробництво просто не може розвиватися. У початковий період технічне забезпечення підприємств було недостатньо розвинутим. Маса поверхневих вод проникала в рудники та затоплювала їх. Перешкодити цьому явищу більшість копалин не могла, бо це потребувало дорогих технічних приладів, а в силу попередньої багаторічної кризи та невисоких цін на вугілля шахтовласники позбавлені були можливості їх застосувати [3, с.427]. Підтримка уряду була необхідна ще й тому, що вітчизняні виробники не могли на рівних конкурувати з закордонними підприємствами. Іноземне вугілля було суттєво дешевшим, ніж вітчизняне. Це обумовлювалося більш високим рівнем технічного забезпечення вугільних підприємств Англії, Німеччини та інших країн Західної Європи порівняно з Російською імперією. Місцева промислова буржуазія все частіше вимагала захистити «національне виробництво» від іноземної конкуренції, зокрема, в клопотаннях південних з'їздів поряд з пропозиціями про зниження тарифів на перевезення донецького палива з середини 80-х років XIX ст. з'являються заклики до підвищення ставок на транспортування вугілля, в першу чергу з балтійських портів [3, с.430].

У другій половині 80-х років XIX ст. під тиском шахтовласників Донбасу тарифи на перевезення Донецького палива в північному та західному напрямках постійно знижуються. Якщо в 1876-1881рр. донецьке вугілля перевозили в Москву по тарифу 1/60 коп. з пудо-версти, то в кінці 80-х років XIX ст. вже 1/100 коп. Навесні 1890 р. під впливом вуглепромисловців Міністерство фінансів утвердило цілу серію пільгових тарифів, які доходили до 1/135 коп. з пудо-версти, на перевезення донецького вугілля в Москву та Петербург [16, с.832]. Одночасно був підвищений тариф для іноземного вугілля, яке перевозили з Петербурга та інших балтійських портів у Москву. У результаті введення пільгового тарифу на перевезення донецького вугілля в Москву шах-

товласники отримували прибутку по 12 крб. з вагона. Тобто, великі вуглепромисловці, що відправляли щорічно тисячі вагонів вугілля в Москву та інші промислові райони Центральної Росії, отримували десятки тисяч карбованців додаткового прибутку [4, с.138].

Продовженням протекціоністського циклу урядових заходів стало прийняття в 1891 р. загального заборонного тарифу. З цього часу, в Російській імперії в цілому і в Україні зокрема, постала система посиленого заступництва, крайнього протекціонізму. Російська імперія стала країною з найвищими митними ставками, а за критеріями інтенсивності митного обкладення займала перше місце у світі, що було вигідним і для іноземних інвестицій [19, с.157].

Перегляд вугільних ставок у 1895 р. носив чітко виражений протекціоністський характер, бо одночасно з пониженням тарифів на донецьке вугілля були помітно підвищені провізні плати на іноземне паливо. Зокрема, тарифні ставки при транспортуванні англійського вугілля з Петербурга до Москви по Ніколаєвській залізниці виросли з 1/100 коп. до 1/65 коп. за пуд. У підсумку конкурентоспроможність донецького палива помітно збільшилася [12, с.81]. У царині митного законодавства протекційна система встановилася ще з часів, коли міністром фінансів був М.Х. Бунге. Його наступник Вишнеградський у 1891р. також видавав протекційні митні тарифи. С.Ю.Вітте дотримувався тієї ж системи, але ще більше розвивав та укріплював її. Неодноразово звертаючись до питання митного обкладення, Вітте вважав протекціоністську систему неминучою до того часу, коли вітчизняна промисловість буде достатньо сильною.

Ці тенденції позначилися і в статті кн. С.С. Абамелек – Лазарева: «Через те, що донецька кам'яновугільна промисловість зустрічає сильну конкуренцію від нафтового палива, мені здається, що урядові не слідувало б пониженням тарифів на перевезення нафтового палива ще більш ускладнювати становище донецької кам'яновугільної промисловості. До явної її шкоди призведе виконання запропонованого на обговоренні Ради клопотання правління товариства кавказької залізниці про зниження тарифу на дешеві нафтові грузи. Тому мені здається, що його слід залишити без наслідків» [1, с.217-218] Представники промисловості переважним чином підтримували політику протекціонізму і не приховували цього. А.Мевіус, полемізуючи зі статтею в «Харківських Губернських Відомостях», в якій критикувалася політика протекціонізму, писав: «Ми не розуміємо, чиї ж інтереси повинні охороняти Донецькі вуглепромисловці, як не інтереси кам'яновугільної промисловості? Коли уряд став на шлях протекціонізму вітчизняної про-

мисловості, «Харківські Губернські Відомості» починають нападати на протекціонізм. Без урядового втручання не тільки неможливо розраховувати на подальше зростання промисловості, але й за відсутності перевізних засобів увесь добробут населення наразиться на небезпеку [6, с.113].

Важливою обставиною, яка також характеризує економічну політику промисловців Півдня України, був захист місцевими підприємцями інтересів власного південного регіону. Саме південний промисловий регіон мав свої, часто відмінні від сусідніх регіонів, економічні інтереси, і їх захистом завжди опікувалися місцеві підприємці. Управляючий Харківським комерційним банком О.Алчевський на VIII з'їзді гірничопромисловців заявляв: «У захисті інтересів московських промисловців інтереси нашого регіону повинні бути враховані: якщо б не існувало сприятливої тарифної політики по відношенню до товарів, які наш край отримує з Москви, тоді багато галузей Московської мануфактурної промисловості не досягли б такого високого рівня розвитку, який вони зараз мають» [18, с.512].

Таким чином, південні гірничопромисловці прагнули до певного регулювання державою економічних відносин, зокрема, до встановлення протекціоністських тарифів для розвитку вітчизняної промисловості. У той же час підприємці були помітно незадоволені, що їх прибутки тісно прив'язані до політики держави у сфері економіки. У своїй статті «Нестача рухомого складу на південній залізниці» вже згадуваний А.Мевіус зазначав, що лише тільки пройшов важкий для промисловців час снігових заносів та загромадження станцій хлібними вантажами, як одразу ж почалися затримки на залізниці через нестачу паровозів та погану пропускну здатність доріг. Через це підприємці були вимушені знову скаржитися, просити, клопотати. Але навіть якщо вдавалося добитися видачі розпоряджень на свою користь, то вони часто або зовсім не виконувалися, або виконувалися частково. На закінчення А.Мевіус ставить риторичне запитання: «Кого просити і на кого скаржитися, щоб такі порядки зникли нарешті ..., і щоб все відбувалося благополучно не тільки на папері, але і в дійсності...» [15, с.335]. У наведених матеріалах ясно простежуються ті тенденції в вимогах буржуазії, які поступово розвивалися разом з еволюцією промисловості і торгівлі. На початковому етапі підприємці були зовсім не проти деякого втручання держави в економічні відносини і навіть самі вітали таке втручання. Вони справедливо вважали, що інакше, в умовах нерозвинутих економічних відносин в Російській імперії, нові підприємства не зможуть не тільки отримувати високий прибуток, але й взагалі існувати.

У період стабілізації промисловості та

особливо в умовах збільшення державного втручання в економіку в 80-ті роки XIX ст., спостерігається прагнення підприємців до розширення власних повноважень. У випадку виникнення різноманітних труднощів вони зверталися до органів влади, розраховуючи при цьому на прихильність чиновників. Підприємці-гірничопромисловці створили Комісію виборних, завданням якої була регламентація їх діяльності та вирішення складних питань. Однак, у вересні 1888 р. на екстремому з'їзді вуглепромисловців було заявлено, що Комітет Міністрів постановив замінити комісії Виборних особливим комітетом з 4 членів від Уряду та 2 від вуглепромисловців [7, с.220]. І вже у наступному випуску газети міститься обережна критика такого рішення з боку колишнього голови цієї комісії Виборних А.Мевіуса. Він писав, що комісія існувала вже майже десять років і була організована безпосередньо шахтовласниками на їх власні кошти. За цей період (1878 – 1888 рр.) кам'яновугільна промисловість досягла значного рівня розвитку та зайняла вагоме місце в економіці держави. А якщо виборні при здійсненні своїх обов'язків зустрічали деякі ускладнення, то це можна було б виправити, якщо б з боку Міністерства Шляхів Сполучення існувала уповноважена особа, яка б мала повноваження вирішувати ті непорозуміння, що виникають іноді між вуглепромисловцями та управляючими залізниць [8, с.220]. Прагнення підприємців отримати більш широкі права очевидне. Цей факт можна вважати прикладом адміністративного втручання держави у сферу економіки, і таких прикладів на той час було дуже багато. Допмагаючи вітчизняній промисловості розвиватися, створюючи вигідні умови в економіці, державний апарат у той же час намагається встановити абсолютний контроль над промисловцями, повністю регламентувати їхню діяльність. Тут можна згадати вже згадуване обмеження урядом питань, що розглядалися на з'їздах гірничопромисловців, лише економічними моментами [3, с.460].

Все більш зростаюча активність буржуазії не могла не хвилювати стару еліту, тому часто лунали голоси, які говорили про необхідність посилення контролю над діяльністю підприємців. У друкованому органі з'їзду південних гірничопромисловців «Гірничозаводському листку» зазначалося, що уряд вирішив прийти на допомогу справі і оживити промисловість, тоді як з боку державних друкованих органів часто можна почути лише звинувачення підприємців у спробах тиснути на уряд заради власних інтересів. Дехто звинувачував підприємців у тому, що вони самі спровокували вугільну кризу кінця XIX ст. З цього приводу висловлювалося твердження, що тільки суворий контроль над підприємцями може поліпшити

справу. «Гірничозаводський листок» писав: «Деякі органи друку... висловлювали думку, що криза створена декількома промисловцями, вони не бажають зрозуміти, що такі економічні явища дуже часто виникають у всіх країнах і у всіх галузях виробництва. Вони не створюються руками декількох осіб, а є результатом, історичних умов, що склалися. Деякі погляди дійшли до такого абсурду, що висловлюють необхідність дисциплінувати промисловість, начебто шляхом дисципліни можна змінити закони попиту та пропозиції... Треба побажати, щоб преса в подальшому обговорювала питання стосовно кам'яновугільної промисловості з позицій визнання реальних фактів, а не з висоти пташиного польоту» [5, с.60].

Таким чином, нерозуміння основною частиною суспільства вимог буржуазії пов'язане було в першу чергу з відсутністю усталеної практики вільних економічних відносин. Прагнення до отримання прибутку та розвитку власного виробництва продовжувало залишатися таким фактором, до якого у суспільстві склалося стійке негативне ставлення. Те, що у західних державах на той час вже стало цілковито природним та безперечним правом підприємців, в Російській імперії продовжувало залишатися питанням, навколо якого у суспільстві точилися жваві дискусії.

Ще однією з економічних вимог буржуазії того періоду можна назвати заклики як до роздержавлення земель, так і до передачі земельних наділів або підприємств від старих власників до нових. Це було потрібно для еволюційного розвитку економіки, бо попередні володарі часто були нездатні до підвищення продуктивності виробництва. Право власників землі на її надра залишалося гальмом для розвитку економіки. Втративши винятково становий характер, воно тим не менш фактично охороняло в першу інтереси дворянства, яке зосереджувало в своїх руках більшу частину усіх приватних земель, та слугувало додатковим джерелом збагачення дворян-землевласників [13, с.131].

Велика кількість казенних земель, які містили в собі значні запаси корисних копалин, потребувала полегшення можливості отримати ці ділянки для приватних промисловців. У зв'язку з цим Міністерство Державного майна розробило проект правил про приватну гірничу промисловість на вільних казенних землях, який після неодноразової його переробки був затверджений 20-го червня 1887 р. Щодо земель приватних власників міністерство, через усе більш помітну на практиці невідповідність діючих законів про надра цих земель до потреб народного господарства, розпочало корінний перегляд згаданих законів з метою вироблення проекту правил, які, не заперечуючи права землевласника на надра його земель, дозволя-

ли б стороннім особам, за умов небажання самого землевласника, розробляти найважливіші копалини у власних землях, безперешкодно займатися цією справою з повною винагородою землевласника як за потрібну при цьому поверхню землі, так і за надра.

У доповіді Ради на XXVII з'їзді гірничо-промисловців зверталася увага на те, що «для безперешкодного залучення в промисловість капіталів потрібна повна свобода промислової діяльності і, зокрема, свобода заснування акціонерних компаній. Усі європейські держави вже давно відмовилися від урядової опіки та ввели явочний порядок» [18, с.180]. А на той час акціонерні компанії могли засновуватися строго в дозвільному (концесійному), а не явочному порядку. Статут компанії повинен був містити точне визначення кола її діяльності й по проходженні інстанцій затверджувався імператором, так само як і будь-які його зміни [11, с.340].

Висновки. Отже, під впливом великого капіталу економічна політика уряду набуває протекціоністського характеру. В останній чверті XIX ст. протекціонізм у цілому відігравав по-

зитивну роль, бо сприяв розвитку вітчизняної промисловості, захищаючи її від іноземної конкуренції. Одночасно протекціонізм стимулював приплив закордонних капіталів в економіку України, що відкривало широкі можливості для використання західної техніки, технології, а також передового організаційного досвіду великих промислових держав світу. Однак, з часом, в умовах стабілізації промисловості та особливо в умовах збільшення державного втручання в економіку у 80-ті роки XIX ст., спостерігається прагнення підприємців до розширення власних повноважень. Вони вже не бажають миритися з тим, що кожне рішення треба узгоджувати з державними установами. Багато підприємців були переконані, що влада не приділяє торгово-промисловій сфері тієї уваги, якої вона заслуговує, що бюрократичні відомства ігнорують потреби господарського розвитку і не допускають ділових людей до важелів державного керування. Дійсно, тривалий час капіталісти в Російській імперії не мали можливості бажаною мірою впливати на курс державної політики, у тому числі у галузях торгівлі і промисловості.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Абамелек-Лазарев С.С. Донецкая каменноугольная промышленность / С.С. Абамелек-Лазарев // Горнозаводской листок. – 1888. – 1 октября. – С.217-218.
2. Анский С. Очерк каменноугольной промышленности на Юге России / С. Ан-ський // Русское богатство. – 1882. – №1-2. – С.30-36.
3. Ауэрбах А.А. Воспоминания о начале развития угольной промышленности в России / А.А. Ауэрбах // Русская старина. – 1909. – Июль. – С.233-236.
4. Бакулев Г.Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. [Текст] / Г.Д.Бакулев. – М.: Госмолитиздат, 1955. – 672 с.
5. Горнозаводской листок. – 1889. – 18 апреля. – С.60.
6. Горнозаводской листок. – 1888. – 15 мая. – С.113.
7. Горнозаводской листок. – 1888. – 1 октября. – С.220.
8. Горнозаводской листок. – 1888. – 15 октября. – С.320.
9. Доклад комиссии экстренному съезду углепромышленников о производительности копей Донецкого бассейна и о причинах, вызвавших каменноугольный кризис // Горнозаводской листок. – 1888. – 15 октября. – С.233.
10. Исаев А. Настоящее и будущее русского общественного хозяйства. [Текст] / А.Исаев. – СПб.: Общество купцов и промышленников России, 1909. – 352 с.
11. История предпринимательства в России. Вторая половина XIX – начало XX века. – М.: РОСПЭН, 2000. – Кн.2. – 575 с.
12. Крутіков В.В. Гірничопромислова буржуазія України та митна політика царизму в останній чверті XIX ст. / В.В.Крутіков // УІЖ. – 1978. – №5. – С.111-123.
13. Корелин А.П. Дворянство и торгово-промышленное предпринимательство в пореформенной России (1861-1900) / А.П. Корелин // Исторические записки. – М.: Наука, 1978. – Т.102. – 367 с.
14. Лутохин Д.А. Граф С. Ю. Витте как министр финансов. [Текст] / Д.А.Лутохин. – Пг.: Тип. «Двигатель», 1915. – 40 с.
15. Мевуис А.Ф. Будущность горнозаводского дела на Юге России. [Текст] / А.Ф.Мевуис. – СПб.: Тип. М.О.Вольфа, 1867. – 32 с.
16. Свод законов Российской империи. – СПб., 1896. – Т.3. – № 734, 735, 736.
17. Соболев М.Н. Таможенная политика России. [Текст] / М.Н.Соболев. – Томск : типо-лит. Сиб. т-ва печатного дела, 1911. – 886 с.
18. Труды XXVII съезда горнопромышленников Юга России. – Харьков: Тип. и литогр. М.Зильберберг и с-вья, 1903. – Т 1, 2.
19. Щербініна О.В. Формування складу іноземних підприємств в Донецько-Придніпровському районі (1861-1914) [Текст] / О.В.Щербініна // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К.: Наукова думка, 1997. – С.115-127.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2016

REFERENCES:

1. Abamelek-Lazarev, S.S., 1888. Donetskaya kamennougolnaya promyshlennost [Donetsk coal industry]. Gornozavodskoy listok, 1 oktyabrya, 217-218 (in Russian)
2. Anskiy, S., 1882. Oчерk kamennougolnoy promyshlennosti na yuge Rossii [Outline of the coal industry in the south of Russia]. Russkoe bogatstvo 1-2, 30-36 (in Russian)
3. Auerbah, A.A., 1909. Vospominaniya o nachale razvitiya ugolnoy promyshlennosti v Rossii [Memories of the early development of the coal industry in Russia]. Russkaya starina, Iyul, 233-236 (in Russian)
4. Bakulev, G.D., 1955. Razvitie ugolnoy promyshlennosti Donetskogo basseyna [The development of the coal industry of the Donets Basin]. Gosmolitizdat, Moscow (in Russian)
5. Gornozavodskoy listok [Gornozavodsk sheet]. 1889. 18 aprelya, 60 (in Russian)
6. Gornozavodskoy listok [Gornozavodsk sheet]. 1888. 15 maya, 113. (in Russian)
7. Gornozavodskoy listok [Gornozavodsk sheet]. 1888. 1 oktyabrya, 220. (in Russian)
8. Gornozavodskoy listok [Gornozavodsk sheet]. 1888. 15 oktyabrya, 320. (in Russian)
9. Doklad komissii ekstrennomu s'ezdu uglepromyshlennikov o proizvoditelnosti kopey Donetskogo basseyna i o prichinah, vyzyvavshih kamennougolnyy krizis [Report of the Commission of an extraordinary congress colliery owners about the performance of the mines of the Donets Basin and the reasons that caused the coal crisis]. Gornozavodskoy listok. 1888. 15 oktyabrya, 233 (in Russian)
10. Isaev, A., 1909. Nastoyashee i budushee russkogo obschestvennogo hozyaystva [Present and Future of Russian social economy]. SPb.: Obschestvo kuptsov i promyshlennikov Rossii (in Russian)
11. Istoriya predprinimatelstva v Rossii. Vtoraya polovina XIX – nachalo XX veka [The history of business in Russia. The second half of the XIX - early XX century]. 2000. ROSPEN, 2. Moscow (in Russian)
12. Krutikov, V.V., 1978. Hirnychopromyslova burzhuaziya Ukrayiny ta mytna polityka tsaryzmu v ostanniy chverti XIX st. [Mining bourgeoisie Ukraine and Customs tsarist policy in the last quarter of the nineteenth century]. UIZh 5, 111-123 (in Ukrainian).
13. Korelin, A.P., 1978. Dvoryanstvo i torгово-promyshlennoe predprinimatelstvo v poreformennoy Rossii (1861-1900) [The nobility and the commercial and industrial business in the post-reform Russia (1861-1900)]. Istoricheskie zapiski. Nauka, 102. Moscow (in Russian)
14. Lutihin, D.A., 1915. Graf S. Yu. Vitte kak ministr finansov [Count Witte as the Minister of Finance]. Pg.: Tip. «Dvigatel» (in Russian)
15. Mevius, A.F., 1867. Buduschnost gornozavodskogo dela na Yuge Rossii [The future of the mining business in the South of Russia]. SPb.: Tip. M.O.Volfa (in Russian)
16. Svod zakonov Rossiyskoy imperii [Code of Laws of the Russian Empire]. 1896. SPb., T.Z. 734, 735, 736 (in Russian)
17. Sobolev, M.N., 1911. Tamozhennaya politika Rossii [Customs policy of Russia]. Tomsk : tipo-lit. Sib. t-va pechatnago dela (in Russian)
18. Trudy XXVII s'ezda gornopromyshlennikov Yuga Rossii [Proceedings HXVII Congress of Miners of the South of Russia]. 1903. Tip. i litogr. M.Zilberberg i s-vya 1, 2. Harkov (in Russian)
19. Shcherbinina, O.V., 1997. Formuvannya skladu inozemnykh pidpryyemstv v Donets'ko-Prydniprovskomu rayoni (1861-1914) [Formation of foreign enterprises in Donetsk and Dnipro district (1861-1914)]. Istoriya Ukrayiny. Malovidomi imena, podiyi. fakty. Naukova dumka, 115–127. Kyiv (in Ukrainian).

Гринчак Маргарита Олексіївна – кандидат історичних наук, доцент
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Адреса: 49005, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 26

Greenchak Marharyta O. – PhD in history, associate professor
Dnipropetrovsk state university of internal affairs
Address: 26, Gen. Gagarin Av., Dnipropetrovsk, 49005, Ukraine
E-mail: laborant81@rambler.ru

Гринчак Маргарита Алексеевна - кандидат исторических наук, доцент
Днепропетровский государственный университет внутренних дел
Адрес: 49005, г. Днепропетровск, пр. Гагарина, 26